

JOANNA KOWALIK-BYLICKA¹

Uniwersytet w Siedlcach, Archiwum Państwowe w Lublinie

ORCID 0000-0002-9958-600X

KSIĘGI PERCEPTY I EKSPENSY DWORU STANISŁAWA ANTONIEGO SZCZUKI, PODKANCLERZEGO WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO, JAKO ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

**The percepta and expensa books of the court of Stanisław Antoni Szczuka,
vice-chancellor of the Grand Duchy of Lithuania, as a historical source**

Abstract

The article discusses the income and books of the court of Stanisław Antoni Szczuka from 1700-1710. The above materials are a valuable source for the functioning of the noble manor and for the study of everyday life in the 18th century in the broadest sense. The ledgers contain entries of individual, even minor income and expenses of the court and its owners. They confirm and supplement the knowledge of income, family and court life, as well as activities and initiatives undertaken by Stanisław Antoni Szczuka. The precise determination of the destination of expenses and the source of income also brings closer the customs prevailing at the beginning of the 18th century, the occupations and equipment of the manors. Such information as recorded in the books of income and expensives would be difficult to find in other types of sources. As a result, they are a testimony to the everyday life of the time, relevant to research on the everyday life of the nobility in the former Polish-Lithuanian Commonwealth.

Keywords: Stanisław Antoni Szczuka, noble court, income and expenditure books, noble culture, Polish-Lithuanian Commonwealth, 18th century

Abstrakt

Artykuł omawia księgi percepty i ekspensy dworu Stanisława Antoniego Szczuki z lat 1700-1710. Materiały powyższe stanowią cenne źródło do funkcjonowania dworu szlacheckiego oraz do badań szeroko pojętej codzienności w XVIII w. Księgi zawierają wpisy poszczególnych, nawet drobnych dochodów i wydatków dworu i ich właścicieli. Potwierdzają i uzupełniają wiedzę na temat dochodów, życia rodzinnego i dworskiego, a także działań i inicjatyw podejmowanych przez Stanisława Antoniego Szczukę. Dokładne określenie przeznaczenia wydatków oraz źródła dochodów przybliży także zwyczaje panujące na początku XVIII w., zajęcia i wyposażenia dworów. Informacji takich, jakie utrwalono w księgach percepty i ekspensy, trudno byłoby szukać w innych typach źródeł. Dzięki

¹ Doktor w Instytucie Historii Uniwersytetu w Siedlcach, kustosz w Archiwum Państwowym w Lublinie, autorka artykułów z zakresu historii ziemianstwa, majątków ziemskich, archiwistyki i sfragistyki. Obecnie zajmuje się przede wszystkim zagadnieniami z zakresu historii lokalnej, historii założeń dworskich i pałacowych oraz kultury materialnej. E-mail: joanna.kowalik-bylicka@uws.edu.pl.

temu stanowią świadectwo ówczesnej codzienności, istotne z punktu widzenia badań nad życiem codziennym szlachty w dawnej Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Stanisław Antoni Szczuka, dwór szlachecki, księgi percepty i ekspensy, kultura szlachecka, Rzeczypospolita Obojga Narodów, XVIII wiek

W Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w zespole archiwalnym Archiwum Potockich z Radzyna znajdują się księgi percepty i ekspensy dworu Stanisława Antoniego Szczuki z lat 1700-1710². Księgi powyższe stanowią interesujące źródło do życia Konstancji Marianny z Potockich i Stanisława Antoniego Szczuków i ich dworu oraz do badań szeroko pojętej codzienności w XVIII w.³

Materiały poddane analizie w niniejszym tekście nie posiadają zwartej narracji, to tabelaryczny zapis z wypunktowanymi i uporządkowanymi według chronologii dochodami i wydatkami. Dzięki swej skrupulatności i formie dają gwarancję bezstronności. Rachunki prowadzone przez ludzi Szczuki i przez niego samego okresowo sprawdzane mają format ksiąg. Zachowały się trzy księgi percepty i ekspensy. Najstarsza obejmuje lata 1700-1703, kolejna lata 1703-1705, trzecia natomiast – 1706-1710⁴.

Najstarsza z zachowanych ksiąg percepty i ekspensy nie jest zapewne pierwszą z założonych. Świadczyć o tym może notatka w nagłówku na pierwszej stronie: „Dwieście kilkadziesiąt zł z Rejestru [...] remanentu zostało co ImP Gordon ma”⁵. Rozpoczyna się od lutego 1700 r., dokładnie „dwudziestego piątego February Anno Dmi 1700”⁶. Zapisy prowadzone są do kwietnia 1703 r.⁷ Księga liczy 225 stron.

² Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Potockich z Radzyna (dalej: APR), sygn. 437, Regestr percepty i ekspensy z dóbr: Radzyń i Szczuczyn z lat 1703-1705; ibidem, sygn. 438, Księga percepty i ekspensy dworu Stanisława Antoniego Szczuki, podkanclerzego W. ks. Lit. (w Grodnie, Warszawie, Radzynie, Kurowie, Szczuczynie oraz w czasie licznych podróży – krajowych i zagranicznych) okresowo przez w/w sprawdzana i podpisywana z lat 1706-1710; ibidem, sygn. 440, Rejestry percepty i eksensy w Warszawie, Radzynie i Szczuczynie w latach 1700-1703. Materiały powyższe wykorzystano w pracy I. Grochowskiej, *Stanisław Antoni Szczuka – jego działalność w ziemi wiskiej 1682-1710*, Warszawa 1989; B. Popiołek, *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego w relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa 2020; eadem, *Świat szlacheckiego dworu w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2021; eadem, *Rejestry gospodarcze i raptularze domowe – kobieca codzienność w dawnej Polsce*, https://www.wilanow-palac.pl/rejestry_gospodarcze_i_raptularze_domowe_kobieca_codziennosc_w_dawnej_polsce.html (dostęp 15.01.2024).

³ Tematyka dotycząca życia codziennego w XVIII w. w świetle rachunków dworskich poruszana była w artykule J. Dygdały, *Życie codzienne na dworze biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego w połowie XVIII wieku w świetle ksiąg wydatków*, w: *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Roćko, Warszawa 2005, s. 275-294; B. Popiołek, *Szlachecki dwór kobiecy w świetle raptularzy domowych i rejestrów majątkowych z początku XVIII wieku na przykładzie dworu Teresy z Potockich Zamoyskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 69/2021, nr 4, s. 477-496.

⁴ W zespole Archiwum Potockich z Radzyna znajdują się ponadto Akta gospodarcze dóbr Radzyń i Szczuczyn, wśród nich: „Regestr rachunkowy rozchodów pieniężnych dóbr Radzyń 1699-1701” i „Regestr rachunkowy dóbr Szczuczyn z lat 1705-1708” oraz rejestry wydatków na ludzi, służących u podkanclerstwa Szczuków w latach 1695-1717. Stanowią one uzupełnienie omawianych dokumentów. AGAD, APR, sygn. 248, Akta gospodarcze dóbr Radzyń i Szczuczyn z lat 1699-1722; ibidem, sygn. 442, Rejestry wydatków na ludzi, służących u podkanclerstwa Szczuków w latach 1695-1717 w Radzynie, Szczuczynie, Kurowie, Warszawie i w innych miejscach (życie, pensje, liberia, kształtowanie) z lat 1695-1717.

⁵ AGAD, APR, sygn. 440, s. 1.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, s. 223.

Druga zgodnie z chronologią ksiąg prowadzona była w latach 1703-1705. Zaczyna się od kwietnia 1703 r., dokładnie 26 kwietnia w przypadku percepty, a 14 kwietnia – ekspensy, a kończy w grudniu 1705 r.⁸ Liczy 167 zapisanych stron.

Z kolei trzecia księga obejmuje lata 1706-1710. W części, w której odnotowywano percepty, zapisy kończą się 29 grudnia 1710 r., należy dodać jednak, że brak tu wpisów bezpośrednio po śmierci Szczuki, od czerwca do listopada⁹. Ostatni zapis z księgi ekspensy dotyczy wydatków poniesionych w Radzynie w grudniu 1710 r.¹⁰ Łącznie jednostka obejmuje 183 zapisane strony.

W każdej z ksiąg w nagłówku zanotowano wezwanie: „Innomine Domini Amen”. Dalej znajduje się określenie rodzaju dokumentu, oddzielnie bowiem prowadzono zapisy dla dochodów, oddzielnie dla wydatków. Dokładnie określano czas, w nagłówku znajduje się więc opis miesiąca, w środkowej kolumnie określenie dochodu lub wydatku, na marginesie natomiast, po lewej stronie – data dzienna, po prawej – w oddzielnej rubryce – kwota. Wszystkie pozycje podane są w złotych polskich, w niektórych przypadkach podawane są również tymfy. Dodatkowymi walorami źródła jest określenie miejsca poniesionych wydatków, nazwisk osób, które kwoty wydatkowały, bądź wpłacały, źródła dochodów oraz celu wydatków.

Wszystkie księgi percepty i ekspensy zawierają wpisy poszczególnych, nawet drobnych dochodów i wydatków, a także kwot wydatkowanych zgodnie z rozporządzeniem „JM Dobrodzieja”. Dzięki temu stanowią potwierdzenie i uzupełnienie wiedzy na temat dochodów, życia rodzinnego i dworskiego, a także działań i inicjatyw podejmowanych przez podkanclerstwo. Należy dodać jednak, że dokładna weryfikacja zapisów z omawianych ksiąg możliwa jest dzięki wiedzy na temat biografii ich właścicieli.

Stanisław Antoni Szczuka wywodził się z zamieszkałej na Litwie zamożnej szlachty. Zaprzyjaźniony z Janem III Sobieskim, był doradcą również jego następców – Augusta II i Stanisława Leszczyńskiego, i głównym kreatorem życia politycznego ówczesnej Rzeczypospolitej. Był wykształcony, co zarzucali mu jego przeciwnicy. Karierę oraz pokaźny majątek zawdzięczał pracowitości i przedsiębiorczości. Jego osobowość kształtował dwór Sobieskiego. Autorka książki poświęconej działalności Szczuki w ziemi wiskiej – Irena Grochowska – napisała, że dbał o „zgodną z duchem czasów i posiadanymi aspiracjami oprawę własnej osoby, dworu i licznych rezydencji. Posiadał duży księgozbiór, sprowadzał z zagranicy książki i prasę, miał własną kapelę, znał się na malarstwie i architekturze. Był mecenasem artystów i uczonych, a jednocześnie dobrym gospodarzem swojej fortuny, nie znosił nieuzasadnionych wydatków, osobiście kontrolował księgi rachunkowe dworu”¹¹.

⁸ Ibidem, sygn. 437, s. 1, 18, 167.

⁹ Ibidem, sygn. 438, s. 2-15.

¹⁰ Ibidem, s. 183.

¹¹ Osoba Stanisława Antoniego Szczuki, jak zaznaczyła T. Zielińska w artykule poświęconym jego działalności jako referendarza koronnego, pojawia się często w źródłach z okresu panowania króla Jana III oraz Augusta II, niestety brak pełnego opracowania monograficznego na temat jego życia i działalności. Ukazało się natomiast szereg tekstów, które analizują różne aspekty jego działalności publicznej i gospodarczej. I. Grochowska, op. cit.; M. Konopka, *Stanisław Antoni Szczuka – dygnitarz i przyjaciel Jana III*, w: *Studia z dziejów epoki Jana III*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 726, Historia, t. 47, s. 211-219; A. Michałowska, *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, „Kwartalnik Historyczny”, 102/1995, nr 3/4, s. 61-89; T. Zielińska, *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688-1699*, „Kwartalnik Historyczny”, 111/2004, nr 3, s. 5-21; H. Gmiterek, *Aktywność gospodarcza Antoniego Szczuki w Lubelskiem na przełomie*

Urodził się około 1654 r. jako syn Stanisława i Zofii Szpilewskiej Neronowiczówny. Ojciec Szczuki jako wojskowy został wzięty do niewoli moskiewskiej wraz z Dominikiem Pacem. Zmarł w 1655 lub 1656 r. Niedługo potem zmarła również matka Szczuki. Opiekę nad nieletnimi Szczukami¹² sprawowali Władysław Sytyński, stolnik upicki, Stanisław Szczuka, podstarości upicki, i Jerzy Kazimierz Neronowicz, miecznik rzeczycki. Początkowo Stanisław Antoni kształcił się w Wilnie. Około 1671 r. młodym Szczuką zajął się krewny, ksiądz Kazimierz Jan Szczuka, uczestnik wojen szwedzkich, późniejszy dostojnik kościelny – opat paradycki, a pod koniec życia biskup chełmiński, postać popularna i ceniona, również na dworze królewskim. To jemu Stanisław Antoni zawdzięczał wykształcenie i kontakt z dworem króla Jana III. Ks. Kazimierz Szczuka do końca życia czuwał nad krewnym, czego dowodem jest bogata korespondencja. W listach wyczytać można rady i wskazówki, których udzielał młodemu Szczuce. Ks. Szczuka pochwalał m.in. edukację w Akademii Krakowskiej. Stanisław Antoni zgłębiał tam wiedzę jako słuchacz filozofii, retoryki, łaciny, a za radą opata – „polszczyzny”. Biegle opanował podobno znajomość języka francuskiego i niemieckiego. Edukację zakończył praktyką z prawa koronnego w Trybunale Lubelskim¹³.

Karierę rozpoczął od stanowiska sekretarza króla Jana III w 1675 r. Kazimierz Sarnecki w pamiętniku z czasów Jana Sobieskiego podkreślał, że Szczuka stale przebywał u boku króla jako zaufany doradca, poufny przyjaciel, bez którego źle się działo na dworze¹⁴. W 1683 r. jako rotmistrz husarski brał udział w wyprawie wiedeńskiej. Dzięki pracowitości i wyjątkowym zdolnościom, a także zaufaniu, jakim się cieszył, doszedł do kolejnych stanowisk i, jak napisał Bartoszewicz, król, „widząc w nim wielkie przymioty, do publicznych go interesów aplikować począł”¹⁵. W 1682 r. Szczuka otrzymał pierwszy urząd – podczaszostwo wiskie¹⁶, w 1684 r. – stanowisko regenta kancelarii koronnej, a 18 października 1688 r. został mianowany referendarzem koronnym, natomiast w okresie panowania Augusta II – 1 sierpnia 1699 r. – podkanclerzym Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁷. Pracując w kancelarii królewskiej, przygotowywał zarysy państwowych dokumentów. Jego dziełem był również projekt reform skarbowo-wojskowych przygotowanych na sejm obradujący w 1703 r. Wielokrotnie sugerował reformy oświatowe oraz zmiany w funkcjonowaniu sądownictwa szlacheckiego. Ponieważ projekty Szczuki zbieżne były z tekstem traktatu *Ecclipsis Poloniae Orbi Publico Demonstrata*, który opublikowano w 1709 r. pod pseudonimem, jemu właśnie przypisuje się jego autorstwo¹⁸.

Dzięki swej działalności publicznej w przychylnych mu kręgach zyskał opinię męża stanu, którego cechował rozsądek i miłość do ojczyzny. Talenty krasomówcze wykorzystywał

XVII-XVIII wieku, w: *Miedzy Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwiejskiego*, red. B. Roka, J. Maroń, Toruń 2006, s. 597-608; H. Palkij, *Szczuka Stanisław Antoni*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 47/3, Warszawa-Kraków 2011, s. 469-481.

¹² Szczuka miał również brata Gracjana Michała i siostrę Annę.

¹³ T. Zielińska, op. cit., s. 6-7.

¹⁴ K. Sarnecki, *Pamiętnik z czasów Jana Sobieskiego*, Wrocław 1958, s. 81.

¹⁵ J. Bartoszewicz, *Stanisław Antoni Szczuka*, „Tygodnik Ilustrowany”, 16/1862, s. 16.

¹⁶ T. Zielińska, op. cit., s. 7.

¹⁷ J. Bartoszewicz, op. cit., s. 16.

¹⁸ Traktat o naprawie Rzeczypospolitej pt.: *Zaćmienie Polski Światu Powszechnemu Wskazane*, opublikowany w 1709 r. pod pseudonimem Szczerota Prawdzicki, zaliczany jest do osiągnięć polskiej myśli politycznej tego okresu. I. Grochowska, op. cit., s. 33-36; J. Siemion, *Kościół pw. Imienia Najświętszej Maryi Panny – perła baroku polskiego w Szczuczynie*, Szczuczyn 2019, s. 14.

w pracach sejmowych. Posłował wielokrotnie: z ziemi wiskiej, lubelskiej i podolskiej. Dzięki poparciu szlachty, częściowo magnaterii, dwukrotnie wybierano go marszałkiem sejmu.

W staraniach o majątek nie rezygnował z kupna najmniejszych części, które mogłyby powiększyć posiadane już dobra. Bez wahania korzystał z wszelkich okazji do powiększenia fortuny. Największe skupisko królewsczyzn, które Szczuka posiadał, znajdowało się w województwach mazowieckim, lubelskim, podlaskim oraz trockim i na Żmudzi. Na terenach tych były również dobra prywatne Szczuki¹⁹.

Pierwsze nadania królewskie w Lubelskiem pochodzą z lat osiemdziesiątych XVII stulecia. Początkowo była to tenuta wąwolnicka, a następnie dochodowe lubelskie starostwo grodowe, które w 1661 r. przynosiło ponad 10 170 zł dochodu. Szczuka rozbudował tu również posiadłości dziedziczne. Od Marii Kazimiery Sobieskiej odkupił Kurów, którym wcześniej administrował. Wśród innych dóbr Szczuki na Lubelszczyźnie był m.in. klucz biłgorajski oraz Klementowice. Zajmował się tu także sprawami majątkowymi obcych posiadłości. Z ramienia królowej Marii Kazimiery oraz królewicza Jakuba zarządzał, a następnie dzierżawił dobra Czemierniki i Markuszów²⁰. Nazwy majątków, młynów, stawów, z których czerpał dochody, można znaleźć w księgach percepty. Opisano tam szczegółowo wpływy, również te drobne, jak np. z dochodu z połowu i sprzedaży ryb, sprzedaży nabiału oraz wynikające ze zwrotu pożyczonych kwot.

Okres powstania omawianych ksiąg to czas przypadający na pełnienie przez Stanisława Antoniego Szczukę funkcji podkanclerzego litewskiego. Szczuka osiągnął już wówczas wysoką pozycję polityczną i majątkową, posiadał wpływy na dworze królewskim, a poprzez urzędy piastowane w poszczególnych województwach również w terenie, zwłaszcza na Litwie, w województwie lubelskim oraz na północnym Mazowszu, w ziemi wiskiej²¹. W historii Rzeczypospolitej to okres panowania Augusta II oraz Stanisława Leszczyńskiego. W księgach percepty i ekspensy znajduje się szereg informacji dotyczących miejsca pobytu Szczuki i jego dworu oraz poniesionych wydatków, jak np. z okresu wojny domowej (1704-1706), która była częścią większego konfliktu w Europie – III wojny północnej.

Zapisy z księgi ekspensy w maju 1706 r. sporządzono w Radzynie. Poniesione wówczas wydatki świadczyć mogą o przygotowaniach do wyjazdu. Płacono ludziom zajmującym się końmi „Strawne Woźnicom Masztalerzom [...] Słupski z Forsyiem do neapolitanów [...] Paweł z Forsyiem od karych [...] Marcin z Forsyiem od wilczatych [...] Brodacki z Forsyiem od cisawych”²² oraz rzemieślnikom naprawiającym sprzęt, w tym: „Ślusarzowi za munsztuk”, „Za koperwas i klej do skrzyni na szable”, „za dwie kop Ćwieczków do tejsze”, „Ślusarzowi od roboty do tejsze, zawiasek, Zamku z kluczem, dwóch wrzeczająków i skobelków”, „Żydom krawcom od roboty Janczarskiej Barwy dla Janczarów 62”²³. Kolejne to adnotacje „w drodze”, wyprawa Szczuki rozpoczęła się bowiem w czerwcu 1706 r.²⁴

Szczuka oraz jego ludzie opuścili majątek radzyński i udali się na południe Polski. W księdze wydatków zanotowano kolejne miejscowości, w których mieli popas lub w których

¹⁹ I. Grochowska, op. cit., s. 38-49.

²⁰ H. Gmiterek, op. cit., s. 599-607.

²¹ A. Michałowska, op. cit., s. 87.

²² AGAD, APR, sygn. 438, s. 31.

²³ Ibidem, s. 31-32.

²⁴ Ibidem, s. 35.

nocowano. Dzięki temu można dokładnie odtworzyć szlak podróży. Podczas odpoczynku kupowano słomę, paszę dla koni – siano i owies, żywność i napoje dla ludzi – piwo, wino, kurczęta, naprawiano zepsute sprzęty i odzież, opłacano noclegi i praczek²⁵. W sierpniu wyruszono do należącej do króla Stanisława Leszczyńskiego Rydzyny²⁶, a we wrześniu do Saksonii²⁷.

Według źródeł Szczuka dołączył do króla Stanisława Leszczyńskiego 4 września 1706 r.²⁸ W zachowanych relacjach zapisano: „Do których JMP [Stanisław Antoni] Szczuka przybył ad latus Principis [do boku władcy] d. 4 Septembris [IX 1706] z Jejmością swoją”²⁹. Kilka dni później wyruszono do Rawicza³⁰. Małżonka Szczuki – Konstancja Marianna – „do dóbr swoich jechać miała”³¹.

Księga dochodów z lat 1706-1710 to źródło, które obok listów i diariuszy z początku XVIII w. przybliżają aktywność Stanisława Antoniego Szczuki w tym okresie. „October w Saxoniey w Laysnychu”³², to pierwszy wpis z księgi percepty świadczący o jego pobycie w Saksonii, dokładnie w Leisnig, niewielkim mieście w pobliżu Lipska. Potwierdza to księga ekspensy³³.

Stanisław Antoni Szczuka towarzyszył wówczas królowi Stanisławowi Leszczyńskiemu, który przebywał ze swą żoną na zamku Mildenstein. Był rok 1706, król Szwecji Karol XII, po narzuceniu Augustowi II traktatu w Altranstädt 24 września 1706 r. oraz zmuszeniu go do rezygnacji z korony polskiej na rzecz Leszczyńskiego, okupował Saksonię. Podróż ówczesnego króla Polski analizuje Jerzy Dygdała w oparciu o korespondencję, w tym sekretarzy królewskich Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Józefa Michała Karpia, którzy regularnie składali sprawozdania kanclerzowi wielkiemu litewskiemu Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi, oraz Stanisława Antoniego Szczuki³⁴. Podkanclerzy litewski, który od września 1706 r. opowiedział się po stronie Leszczyńskiego, należał do najbliższego otoczenia króla³⁵.

²⁵ Ibidem, s. 35-38.

²⁶ Rydzyna – miasto w woj. wielkopolskim, w powiecie leszczyńskim, położone na Wysoczyźnie Leszczyńskiej, około 8 km od Leszna. W końcu XVII w. Rydzyna i dobra ziemskie należące do właścicieli miasta przeszły w posiadanie Leszczyńskich, panów na mieście Lesznie. Jego właścicielem był również Stanisław Leszczyński, król Polski.

²⁷ AGAD, APR, sygn. 438, s. 37-43.

²⁸ [Stanisław Antoni Szczuka?], *Relacya drogi Saxonskiej Najiasniejszego Króla JM Stanisława Pierwszego diarice skompendiowana A[nno] 1706*, w: *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1: *Wyprawy do Saksonii i Litwy w latach 1706-1708. Listy królewskich sekretarzy Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Józefa Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2018, s. 42-44.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Rawicz, miasto powiatowe w woj. wielkopolskim, w pobliżu ówczesnej granicy śląskiej.

³¹ [Stanisław Antoni Szczuka?], op. cit., s. 44.

³² AGAD, APR, sygn. 438, s. 4.

³³ Ibidem, s. 49.

³⁴ J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna. Podróż króla Stanisława zimą 1708 roku*, „Zapiski Historyczne”, 82/2017, z. 2, s. 85-99.

³⁵ Oprócz Stanisława Antoniego Szczuki do najbliższego otoczenia króla Stanisława Leszczyńskiego należeli przede wszystkim wuj króla Jan Stanisław Jabłonowski, kanclerz wielki koronny, z nominacji Stanisława, Stanisław Tarło, marszałek nadworny koronny, Władysław Poniński, referendarz koronny, Władysław Czarnkowski, podskarbi wielki koronny oraz biskup kijowski Jan Paweł Gomoliński oraz od 1708 r. Teodor Potocki, biskup chełmiński, a także królewicz Konstanty Sobieski i starosta malborski Franciszek Bieliński. Zob. *Przy boku króla*, op. cit., s. 14.

Podczas pobytu Szczuki w Saksonii wśród rachunków znajdują się kwoty wydatkowane na życie codzienne, wyjazdy do króla, zakupione przedmioty oraz przyjemności: „Zegarmistrzowi za naprawę zegarka”³⁶, „krawcowi za nici do szycia”³⁷, „Za trzy książki, Francuskich dwie, łacińską jedną”³⁸, „Dziewczynie figlów dokazującej”³⁹, „Introligatorowi za opracowanie trzech książek”⁴⁰, „Za naprawę i wychędożenie pistoletów małych Dobrodzieja”⁴¹, „Stolarzowi ad rationem roboty stolika składanego z jego drzewa orzechowego”⁴², za wycięcie pieczęci⁴³, za wosk czarny do pieczętowania listów, za broń dla rajtarów, złotnikowi za opracowanie trzech kamieni szlachetnych w szabli, za wieczerzę dla dwóch osób⁴⁴.

Pobyt w Saksonii trwał do połowy roku 1707. W końcu sierpnia wojska szwedzkie rozpoczęły wymarsz do Rzeczypospolitej. Trasa prowadziła przez Śląsk. Karol XII planował wyparcie wojsk rosyjskich oraz uderzenie na Rosję. Dokładniejszy czas wyjazdu z Saksonii oraz trasę podróży można ustalić na podstawie księgi ekspensy dworu Szczuki, wydatki w drodze „z Saksonii z Leśnika” rozpoczynają się bowiem w sierpniu 1707 r.⁴⁵

Według J. Dygdały król Stanisław w miesiącach wrzesień – październik 1707 r. przebywał wraz ze swoimi ludźmi w Wielkopolsce, a w listopadzie przeniósł się na Kujawy. Przebywał we wsi Święte niedaleko obecnego Aleksandrowa Kujawskiego⁴⁶. Księga wydatków umożliwia weryfikację kolejnych miejsc pobytu Szczuki, kosztów utrzymania dworu oraz poniesionych wydatków i potwierdza jego obecność przy boku króla.

Omawiane dokumenty, oprócz informacji dotyczących życia publicznego, dostarczają wielu cennych danych źródłowych na temat życia codziennego i rodzinnego Szczuków. W roku 1695 (6 lutego) Stanisław Antoni ożenił się z damą dworu Marią Kazimiery, Konstancją Marianną z Potockich, herbu Srebrna Pilawa, córką Bogusława, starosty jabłonowskiego, i Teofili Heleny z Kurozwęk Męcińskiej⁴⁷. Dzięki temu małżeństwu uzyskał wysokie koligacje, wysoki posag oraz dodatkowe zapisy króla i opiekunki żony Anny Stanisławskiej, wojewodziny kijowskiej⁴⁸.

Szczukowie mieli kilkoro dzieci, synów – Augusta Michała ur. 29 września 1697 r., zmarłego na odrę w 1702 r.; Marcina Leopolda Stefana, ur. 13 listopada 1698 r., zmarłego

³⁶ AGAD, APR, sygn. 438, s. 50.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem, s. 64.

⁴⁰ Ibidem, s. 62.

⁴¹ Ibidem, s. 51

⁴² Ibidem, s. 52.

⁴³ Ibidem, s. 51, 52, 55.

⁴⁴ Ibidem, s. 52-53, 64.

⁴⁵ Ibidem, sygn. 438, s. 74.

⁴⁶ J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna*, op. cit., s. 86; zob.: idem, *Król Stanisław Leszczyński w Toruniu w styczniu 1708 roku*, „Rocznik Toruński”, 20/1991, s. 243; idem, „Nowe” doniesienia o pobycie króla Stanisława Leszczyńskiego na Kujawach i w Toruniu na przełomie 1707/1708 roku, „Rocznik Toruński”, 42/2015, s. 7-9.

⁴⁷ Zob. B. Popiołek, *Kobieta zaradna. Konstancja Marianna z Potockich Szczukowa, podkanclerzyna litewska*, w: *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Roćko, M. Górską, Warszawa 2017, s. 21-40; U. Kicińska, *Patronacka aktywność wdowy Konstancji Marianny z Potockich Szczukowej podkanclerzyny litewskiej*, w: *W kręgu patronatu kobiecego w XVII-XVIII wieku*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Penkała-Jastrzębska, A. Slaby, Kraków 2018, s. 221-237.

⁴⁸ I. Grochowska, op. cit., s. 29-30.

w 1728 r.; Jana Kantego ur. ok. 1699 r., zmarłego w 1724 r.; oraz córki – Wiktorię ur. 22 grudnia 1701 r.⁴⁹, żonę Jana Stanisława Kątskiego, generała artylerii koronnej, a po jego śmierci w 1727 r. – Jana Cetnera, kuchmistrza koronnego, zmarłą w 1735 r.; i Annę Marię ur. 1703 r., zmarłą na ospę w 1705 r. W opiniach historyków Szczukowie mogli mieć również inne dzieci, które zmarły w dzieciństwie⁵⁰.

Omawiane księgi odnotowują wydatki przeznaczone na dzieci, ich ubiór, opiekę nad nimi i zdrowie. W 1700 r. płacono mamkom, które opuszczały dwór w Radzynie. We wrześniu zapisano: „Mamkom i piastunkom na odjezdny z Radzyna”⁵¹. Z pewnością chodziło tu o kobiety, które karmiły i opiekowały się synami Szczuków. W kolejnym roku, kilka miesięcy przed urodzeniem Wiktorii, szykowano „kolaskę dziecinną”, kupowano płótna „łokci dwa-naście do kolaski dziecinnej wewnątrz obić”, a stelmachowi zapłacono za jej naprawienie⁵².

Kiedy dzieci podrosły, dbano o ich ubiór i prezencję. W kwietniu 1710 r., podczas pobytu w Warszawie, zapłacono „Perukarzowi od włosów ustrzyżenia i utrafenia Ich PP. Starostom”⁵³. Wspomniani starostowie, to zapewne synowie Szczuki, liczący już wówczas 12 i 11 lat – Marcin Leopold, starosta wąwolnicki, i Jan Kanty, starosta wiekszniański.

W omawianych źródłach wiele cennych informacji odnajdzie każdy, kto interesuje się polskim strojem szlacheckim; jego noszenie na początku XVIII w. było wyróżnikiem przynależności do stanu szlacheckiego⁵⁴. Stanisław Antoni Szczuka nosił się po polsku. Księgi ekspensy są tego dowodem. Znajdują się tu liczne adnotacje wskazujące na posiadanie przez Szczukę kontuszy i żupanów wykonanych z cennych materiałów. Dokładność opisu kupowanych rzeczy przybliża sposób wykonania i wykończenia stroju podkanclerzego. Wymieniane materiały świadczą o wysokiej pozycji właściciela. I tak w roku 1700 płacono: „Krawcowi za półtora jedwabiu Niebieskiego do ubioru Imci Dobrodzieja na wyszywanie [...] wkoło rozporów”⁵⁵, „Za sukna czarnego na kontusz”⁵⁶, „Żabotów parę żółtych dla Imci Dobrodzieja”⁵⁷. Podczas pobytu Szczuki w Saksonii kupiono korałowe sukno na kontusz oraz skórki na buty dla „Dobrodzieja”, atlasu w trzech kolorach⁵⁸.

Wybór przez podkanclerzego stroju polskiego był świadomy. Nie dziwią więc rachunki dowodzące, że nie tylko rodzina, ale także dworzanie i służba ubierali się po polsku. W 1701 r. zapłacono za „jedwabiu ceglatego [...] do żupanów pokojowych” oraz „za jedwabiu do kontuszów dla pokojowych”⁵⁹.

Na podstawie odnotowywanych wydatków można wnioskować o dniu codziennym i świątecznym, o wydatkach na przyjemności, majątek, kuchnię, służbę, kapele, podróże.

⁴⁹ Wiktorja Szczuczanka urodziła się spowita w łóżysko. Konstancja napisała do męża „w czepcu się urodziła, daj Boże, żeby w nim wszystkie szczęścia przyniosła sobie i nam”, cyt. za: B. Popiołek, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków 2003, s. 49.

⁵⁰ I. Grochowska, op. cit., s. 32; J. Siemion, op. cit., s. 16-17.

⁵¹ AGAD, APR, sygn. 440, s. 53 (Radzyń, wrzesień 1700).

⁵² Ibidem, s. 115, Warszawa, lipiec 1701.

⁵³ Ibidem, sygn. 438, s. 161, Warszawa, kwiecień 1710.

⁵⁴ J. Horoszkiewicz, *Strój narodowy w Polsce*, Kraków 1900.

⁵⁵ AGAD, APR, sygn. 440, s. 36.

⁵⁶ Ibidem, sygn. 438, s. 160, Warszawa, marzec 1710.

⁵⁷ Ibidem, sygn. 440, s. 73, Warszawa, listopad 1700.

⁵⁸ Ibidem, sygn. 438, s. 49.

⁵⁹ Ibidem, sygn. 440, s. 124, Warszawa 1701.

Na przykład Boże Narodzenie w latach 1700 i 1701 Szczukowie spędzali w Warszawie oraz Radzynie. Pobyt w stolicy był okazją do bywania, m.in. na dworze królewskim lub u innych osób z towarzystwa. Wręczano wówczas upominki służbie: „Odźwiernym Polakom Kolędy [...] zł 33,10, Murzynom Królewskim Kolędy zł 6,20 [...] muzyce Pacholskiej Księcia Kardynała Kolędy zł 3”⁶⁰ oraz jałmużnę: „Ojcom Jezuitom Jałmużny [...] 33,10”⁶¹. W roku 1701 „Odźwiernym Niemcom Króla Imci Kolędy [...] 66,20”⁶², „bakałarzom kościoła radzyńskiego zł 10”⁶³.

Kolejne wpisy przybliżają codzienność, zwyczaje świąteczne oraz sposoby spędzania wolnego czasu na dworze Szczuków. W okresie Świąt Bożego Narodzenia w grudniu 1704 r. w Radzynie na przykład odnotowano następujące wydatki: „Organiście, który przyszedł po kolędzie śpiewając ze trzema na skrzypcach grającym [...] Białogłowie około dziecięcia Jey P. Skarbnikowej Łukowskiej, z mamką chodzącej [...], Trębaczom kolędy [...] ks. Bernardynowi podróżnemu jałmużny [...] [...] Organiście, który przynosił opłatki [...] Organiście i drugiemu kościelnemu przychodzącym z gwiazdą”⁶⁴.

Wolny czas spędzano m.in. grając w karty. W księgach wydatków odnotowywano kwoty, które na grę przekazywano nie tylko Szczuce, ale także osobom przebywającym na dworze. W styczniu 1701 r. wypłacono: „Imci Dobrodziejowi na karty zł 2 [...] Pannie Kuleszance na karty zł 1”⁶⁵, „Jm Dobrodziejowi wczoraj w karty [...] Jm Dobrodziejowi dziś w karty”⁶⁶.

Księgi wydatków potwierdzają również gorliwość religijną Szczuki. Niejednokrotnie odnotowano w nich kwoty za zamówione msze święte⁶⁷, jałmużny dla ubogich oraz wsparcia dla zakonów⁶⁸. Sumy przeznaczone na zakupione srebrne medaliki Serca Jezusowego oraz srebra na ich wyrabianie⁶⁹, a także wsparcie Bractwa Różańcowego u Ojców Dominikanów⁷⁰ świadczą natomiast o głębszym zaangażowaniu religijnym.

Dwory magnackie były nie tylko ośrodkami administracyjnymi dla posiadanych majątków, ale także ośrodkami intelektualnymi i artystycznymi. Na dworze Szczuków z pewnością byli muzycy, trębacze, oboiści⁷¹. Podkanclerzy oraz jego żona nie tylko ich utrzymywali, ale także kształcili. W rachunkach znajdują się wpisy świadczące o jednorazowych opłatach za muzykę uświetniającą uroczystości i uroczyste wjazdy do majątków. Rachunki potwierdzają również zakup książek i ich oprawy⁷². Niestety tylko sporadycznie odnotowywano zagadnienia, którym poświęcone były zakupione książki, tak jak podczas pobytu w Saksonii,

⁶⁰ Ibidem, s. 78.

⁶¹ Ibidem, s. 79, Warszawa, grudzień 1700.

⁶² Ibidem, s. 80, Warszawa, styczeń 1701.

⁶³ Ibidem, s. 149, Radzyń, grudzień 1701.

⁶⁴ Ibidem, sygn. 437, s. 115-117, Radzyń, 26 XII 1704.

⁶⁵ Ibidem, sygn. 440, s. 149, Radzyń, grudzień 1701.

⁶⁶ Ibidem, sygn. 437, s. 116.

⁶⁷ Ibidem, sygn. 438, s. 52, 93, 94; ibidem, sygn. 440, s. 69.

⁶⁸ Ibidem, sygn. 438, s. 93-94; ibidem, sygn. 440, s. 94, 133.

⁶⁹ Ibidem, s. 63, 66.

⁷⁰ Ibidem, s. 160; ibidem, sygn. 440, s. 90, 93.

⁷¹ Ibidem, sygn. 440, s. 93, 97, 117, 129.

⁷² Więcej na temat księgozbioru, który odziedziczyła wnuczka Szczuków – Marianna z Kątskich Potocka, zob.: E. Oworuszko, *Pozostałości księgozbioru Potockich z Radzyna w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, 12/2014, s. 61-95.

kiedy płacono za książki dotyczące historii⁷³. Z reguły podawano jedynie ilość kupionych pozycji. W Elblągu w 1703 r. zapłacono za 26 ksiąg „do biblioteki” oraz za papier do ich oprawienia⁷⁴.

Odnotowane w księgach wydatki dotyczyły spraw i zaopatrzenia w przedmioty związane z działalnością publiczną Szczuki. Są tu więc koszty kilkakrotnego wydrukowania uniwersałów: „Od wydrukowania uniwersałów na Sejmiki przedsejmowe”⁷⁵, wydatki na ryzy papieru, kalendarz na przyszły rok, воск do pieczętowania, wreszcie księgę rejestrową⁷⁶.

Na podstawie ksiąg rachunkowych można określić, że w otoczeniu Szczuków przebywało kilkunastu dworzan. Dworzanie mieli zapewnione pełne utrzymanie, a także uposażenie w gotówce. Księgi ekspensy dostarczają dokładnych danych dotyczących kwot wydatkowanych na dworzan, materiały przeznaczane na stroje, podróże służbowe i umożliwiające pełnienie ich zadań. Właściwe funkcjonowanie dworu zapewniała także służba. Ważną grupą byli pokojowi, zatrudnieni w kuchni, osoby zajmujące się końmi oraz pracujący w majątkach rzemieślnicy. Szczegółowe zestawienie zatrudnionych przez Szczuków osób znajduje się w rejestrze wydatków na ludzi służących w Radzynie, Szczuczynie, Kurowie i Warszawie oraz innych miejscach w latach 1695-1717⁷⁷.

Osobną grupą osób zatrudnianych było wojsko. Podkanclerzy Szczuka jako osoba wpływowa uczestnicząca w życiu publicznym posiadał oddziały wojska. To dzięki nim mógł zapewnić ochronę posiadanym majątkom. Oddziały niezbędne były podczas podróży, w okresie wojen oraz do prowadzenia polityki wewnętrznej, pojawianie się na sejmach z własnym wojskiem było zjawiskiem normalnym. Księgi wydatków w wielu miejscach wymieniają wydatki na utrzymanie oddziałów wojskowych. Wpisy te nie dają wprawdzie pełnego obrazu, dostarczając jedynie fragmentarycznych danych⁷⁸.

Podczas pobytu w Szczuczynie w 1700 r. odnotowano wysokość kwot wypłaconych żołnierzom: „Dla Kapitana IgMci Dobrodzieja Regimentu przez ręce P. Chojeckiego Wahmistr [...] temuż Chojeckiemu WahMister [...] Doboszowi spod tegoż Regimentu”⁷⁹ oraz „na ludzi Regimentowych 54 oficerów 5 [...] zł 94”⁸⁰. Rok później zapłacono dwunastu rajtaram, którzy towarzyszyli Szczuce w podróży z Lublina. Zapłacono 108 zł⁸¹.

Żołnierzy wyposażano i ubierano na koszt właściciela. W Radzynie w 1700 r. zapłacono za: „Pakłaku na opończę błękitnego dla trzech oficerów łokci 14 [...] Falendyszu”⁸² granatowego na kołpaki dla szurmaczów 5 i doboszów 4 [...] Francuskiego sukna na kołpaki dla oficerów 4 i Majstra Surmackiego [...] Sukna Francuskiego koralowego do kontusza Porucznikowego”⁸³.

⁷³ AGAD, APR, sygn. 438, s. 61.

⁷⁴ Ibidem, sygn. 437, s. 25-26.

⁷⁵ Ibidem, sygn. 440, s. 93, 123.

⁷⁶ Ibidem, s. 74, 93, 122, 123; ibidem, sygn. 438, s. 16.

⁷⁷ Ibidem, sygn. 442.

⁷⁸ Ibidem, sygn. 438, s. 100; ibidem, sygn. 440, s. 72, 74.

⁷⁹ Ibidem, sygn. 440, s. 35.

⁸⁰ Ibidem, s. 59.

⁸¹ Ibidem, s. 119.

⁸² Falendysz – dawna nazwa tkaniny wysokiej jakości. Pierwotnie oznaczała ona tkaninę wełnianą importowaną z Anglii.

⁸³ AGAD, APR, sygn. 440, s. 42.

Stanisław Antoni dzięki swej przedsiębiorczości oraz licznym nadaniom zgromadził rozległy majątek. Gromadzenie włości rozpoczął od przejścia sukcesji po rodzicach – dóbr Rady w powiecie upickim oraz tzw. majątności ruskiej, położonej w powiecie rzeczyckim w województwie mińskim. Na początku lat osiemdziesiątych XVII w. zaczął skupować dobra w ziemi wiskiej, to tam zamierzał stworzyć główną rezydencję rodu. Rozbudowę rezydencji w Szczuczynie kontynuował aż do śmierci. Dzięki poparciu króla w Szczuczynie powstał w krótkim czasie zespół urbanistyczny z klasztorem pijarów i zamkiem. Fundacja szczuczynska miała na celu edukację młodzieży szlacheckiej. Kierownictwo prac budowlanych w Szczuczynie objął Józef Fontana⁸⁴. Fontana zbudował również w roku 1705 kościół w Sidrze według projektu Józefa Pioli⁸⁵. Od 1706 r. prowadził budowę kościoła w Szczuczynie, również projektowanego przez Piolę⁸⁶.

Księgi wydatków są cennym źródłem do działalności inwestycyjnej podkanclerzego. W roku 1701 Szczuka zapłacił architektowi, który projektował dla niego w Szczuczynie: „Panu Pioli Architektowi co rozmierzał fundamenta Kościoła Szczuczynskiego [...] 333,10”⁸⁷. Wydatki na księży pijarów „Ks. Rektorowi Szczuczynskiemu z asygnacją Imci Dobrodzieja na wszystkie potrzeby OO Scholarom Pijarom aż do raty następującej przyszłego Świętego Michała zawartego collegium wyliczyłem sumę zł 800”⁸⁸. Na podstawie rachunków można również ustalić harmonogram prac budowlanych. W 1700 r. w Szczuczynie zapłacono „Cieśli, który Szpital zaczął budować”⁸⁹, „Traczowi na robotę Kościoła Śluckiego zł 60”⁹⁰, w roku 1701 natomiast „Grabarzowi, który robi koło stawu nowego zł 42,18”⁹¹, w roku 1705 – „Mularzom robotę koło Pałacu zaczynającym”⁹².

Drugim, niewątpliwie ważnym ośrodkiem rezydencjonalnym Szczuków, był Radzyń. Księgi wydatków oraz korespondencja małżonków świadczą, że to w radzyńskim zamku chętniej przebywała Szczuczyna. Z pewnością mieszkała tu przez znaczną część roku 1710, po śmierci męża⁹³.

Szczuka przez całe życie powiększał dobra wokół Radzyna, wykupując okoliczne grunty od szlachty i mieszczan, prowadząc procesy graniczne⁹⁴. Zapisy z ksiąg percepty, w któ-

⁸⁴ Józef Fontana II (ok. 1670-1741), polski architekt pochodzenia włoskiego, projektował m.in. zespół kościoła i klasztoru pijarów w Szczuczynie, kościół w Sidrze, z Józefem Piolą, kościół Jana Bożego i klasztor bonifratrów w Warszawie, pałacyk Paców w Warszawie, pałac Bielińskich w Warszawie, pałac w Obroszynie. S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 80.

⁸⁵ Józef Piola (zm. 1715 r.), polski architekt pochodzenia włoskiego, przedstawiciel baroku. W 1715 r. otrzymał tytuł architekta królewskiego Augusta II. Autor m.in. projektów kościoła, klasztoru i kolegium pijarów w Szczuczynie, klasztoru paulinów we Włodawie, kościoła w Sidrze, kościoła św. Ducha w Warszawie, zob.: A. Czapska, *Rozwój przestrzenny i architektura Szczuczyna od XVII do XIX w.*, „Rocznik Białostocki”, 1971, nr 10, s. 163-190.

⁸⁶ M. Karpowicz, *Architekci Warszawy w Szczuczynie na przełomie XVII-XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 3/1957, s. 218-250.

⁸⁷ AGAD, APR, sygn. 440, s. 111.

⁸⁸ Ibidem, s. 38.

⁸⁹ Ibidem, s. 35.

⁹⁰ Ibidem, s. 63.

⁹¹ Ibidem, s. 131.

⁹² Ibidem, sygn. 437, s. 136.

⁹³ Zapisy w księdze ekspensy od drugiej połowy czerwca do końca grudnia 1710 r. pochodzą z Radzyna. AGAD, APR, sygn. 438, s. 173-183.

⁹⁴ AGAD, Metryka Koronna, sygn. 217, k. 357-361; I. Grochowska, op. cit., s. 39.

rych rejestrowano wszelkie dochody, w tym z posiadanych majątków, młynów, dzierżaw i starostw, pozwalają na weryfikację stanu posiadania Szczuki.

W latach dziewięćdziesiątych XVII w. Szczuka wszedł w konflikt z właścicielem Międzyrzecza o tereny przygraniczne wokół parafii Ostrówki. W końcu Stanisław Opaliński w 1698 r. oddał Ostrówki, Wólkę Ostrowską i Worsy nowemu proboszczowi parafii Św. Mikołaja, księdzu Michałowi Hryniewickiemu. Ksiądz Hryniewicki zaczął dochodzić sprawiedliwości, podał Szczukę do sądu w Łukowie i sprawę wygrał. Stanisław Antoni nie poddał się jednak wyrokowi i apelował do Trybunału w Lublinie, ale tu również nie uzyskał oczekiwanego wyroku. Wobec przegranej posunął się nawet do zorganizowania najazdu na Ostrówki, w czym zapewne pomocne były posiadane oddziały wojska⁹⁵. W księdze ekspensy znajduje się wzmianka związana ze sporem. W 1701 r. zanotowano: „panom Urzędnikom Chełmskim Podstarościemu i pisarzowi grodzkim hetmańskim, którzy oddawali Ostrówki ks. Hryniewickiemu zł 400” i dalej: „P. Burskiemu na Ekstrakt protestacji przeciwko ks. Hryniewickiemu”⁹⁶.

Równocześnie z działaniami zmierzającymi do powiększenia majątku postępowały zmiany w wyglądzie dawnej siedziby dzierżawców radzyńskich oraz przylegającego doń ośrodka miejskiego. Wiosną 1686 r. rozpoczęto rozbudowę zamku pod kierunkiem Augustyna Locciego młodszego, być może według planów Tylmana z Gamereen⁹⁷. Wygląd zamku w Radzynie odtworzyć można na podstawie zachowanego opisu z 1742 r.⁹⁸

Dowodem dbałości o gospodarczy rozwój miasta i klucza radzyńskiego są rachunki Szczuki z lat 1699-1701⁹⁹. Uzupełniają one źródła dotyczące powyższych majątków z okresu, dla którego brak ksiąg percepty i ekspensy. Zapisy dostarczają informacji na temat prac prowadzonych w majątku radzyńskim, przy pomieszczeniach gospodarczych, w niektórych przypadkach świadczyć mogą o stawianiu nowych budynków i zakładaniu nowego folwarku¹⁰⁰. W samym mieście Radzynie natomiast prowadzono szereg prac przy odnowieniu ratusza oraz przebudowaniu „kramnic”. Postawiono również bramę „za Cerkwią”, odrobiono krzyż „na Granicę”. Rejestry rachunkowe dóbr radzyńskich z lat 1699-1701 notują również wydatki związane z wykończeniem zamku w Radzynie¹⁰¹. Fakt, że w księgach ekspensy z lat 1700-1710 brak danych dotyczących budowy rezydencji Szczuki w Radzynie,

⁹⁵ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP), sygn. 163a, t. 29, s. 405-408; J. Geresz, *Międzyrzec Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, Biała Podlaska-Międzyrzec Podlaski 1995, s. 69.

⁹⁶ AGAD, APR, sygn. 440, s. 125, Warszawa, wrzesień 1701 r.

⁹⁷ AGAD, APP, sygn. 163, t. 13; A. Lutostańska, *Pałac w Radzynie Podlaskim. Etapy kształtowania się rezydencji na tle rozwoju przestrzennego miasta*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 22/1957, z. 3, s. 215-216; I. Rolska-Boruch, *Siedliska szlacheckie i magnackie na ziemiach zwanych Lubelszczyzną około roku 1500-1700*, Lublin 1999, s. 253.

⁹⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Radzyna, sygn. 1, Inwentarz miasta Radzyna z 1742 r.; *Inwentarz miasta Radzyna i klucza radzyńskiego z roku 1742*, wyd. J. Łosowski, Lublin-Radzyń Podlaski 2007; J. Kowalik, *Dobra ziemskie Radzyń. Historia majątku od XVIII do XX wieku*, Lublin 2005.

⁹⁹ AGAD, APR, sygn. 248, k. 1-14, Akta gospodarcze dóbr Szczuczyn i Radzyń lata 1699-1722.

¹⁰⁰ Wymieniono kwoty do zapłaty za szopę przy stodole zamkowej i wrota na folwark, przebudowę dojnika w Białej, przerobienie podłogi w spichrzu, postawienie obory i owczarni w Białce, wybudowanie browaru w Branicy. W Niewęgłoszu nad Tyśmienicą budowano również nowy prom. Na liście wydatków z 1701 r. znalazły się wypłaty dla pracowników dóbr: gospodarzy lub gospodyń, pastuchów, pastuchów bydła, świniarzy, „wrotnych”, pracowników do siewu z folwarku branicckiego, siedlanowskiego, zamkowego oraz dla leśniczego i podstarościęgo.

¹⁰¹ Ibidem.

a znajdują się jedynie wzmianki świadczące o prowadzonych pracach remontowych, świadczyć może o tym, że jej budowa zakończyła się przed rokiem 1700.

Stanisław Antoni zmarł w Warszawie 19 maja 1710 r. Ciało podkanclerzego przewieziono do Szczuczyna, gdzie zgodnie z testamentem zostało pochowane w podziemiach kościoła obok dwójki jego dzieci¹⁰². Przyczyną śmierci Szczuki miało być zapalenie płuc. W księgach ekspensy z 5 kwietnia 1710 r. widnieje zapis dotyczący kupna dla „Dobrodzieja” leków: „P. Minaszewskiemu Doktorowi za lekarstwa dla Im Dobrodzieja”¹⁰³.

Kilka dni później, 9 kwietnia, zanotowano: „Cyruлик wydał w aptece na lekarstwo dla Im Dobrodzieja i dla Im P. Starosty młodszego”, zapłacono również „Doktorowi Minaszewskiemu”¹⁰⁴. Z adnotacji dworzanina wynika, że oprócz Stanisław Antoniego chorował także młodszy z jego synów – Jan Kanty. W kwietniu wydano również na lekarstwa dla chorego masztalera¹⁰⁵.

Choroba nie ustępowała, w drugiej połowie kwietnia zapłacono za „proszki dla Paniąt”¹⁰⁶, a następnie „za zioła i inne ingrediencie [...] dla Dobrodzieja”¹⁰⁷. Na podstawie innych wydatków w tym okresie można przypuszczać jednak, że stan zdrowia Szczuki nie był tak poważny. Wydatki na kuchnię, pieczone ciasta: „Za migdałów słodkich do pieczenia biskoptów”¹⁰⁸, „Na upieczenie biskoptów”¹⁰⁹, przygotowania do przyjęć: „za jabłka na wety”¹¹⁰, „za kieliszków”, „Kominiarzowi od wychędożenia kominów”¹¹¹, prezenty – „pistolety wzięte na podarunek”¹¹², świadczą o aktywności dworu w tym okresie. Związane było to z pobytem w Warszawie oraz z wydarzeniami politycznymi, w pierwszych miesiącach roku Szczuka uczestniczył bowiem w Walnej Radzie Warszawskiej – sejmie konfederackim, podczas którego nastąpiła formalna restytucja Augusta II na króla Polski¹¹³. Niewykluczone, że to aktywność i brak czasu na skuteczną kurację były przyczyną pogorszenia stanu zdrowia, a w konsekwencji śmierci podkanclerzego.

W maju 1710 r. w księdze wydatków można zauważyć zmianę. Większość wydatków przeznaczonych była na leki i lekarzy. W pierwszych dniach miesiąca zapłacono doktorowi Minaszewskiemu, kilka dni później wezwano innego lekarza, płacono ponadto za leki z królewskiej apteki i kolejne lekarstwa¹¹⁴. Ostatnie zapisy z 18 maja 1710 r. dotyczą wydatków na „Lampę na votum do Szczuczyna Tynfów 518 – zł 777”¹¹⁵ oraz na „kawę dla Dobrodziejki”¹¹⁶.

¹⁰² I. Grochowska, op. cit., s. 33.

¹⁰³ AGAD, APR, sygn. 438, s. 161, Warszawa 5 IV 1710.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 162, Warszawa 9 IV 1710.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 161, Warszawa 3 IV 1710.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 163, Warszawa 18 IV 1710.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 164, Warszawa, kwiecień 1710.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 156, Warszawa, marzec 1710.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 158, Warszawa, marzec 1710.

¹¹⁰ Ibidem, s. 163.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Ibidem, s. 164, Warszawa, kwiecień 1710.

¹¹³ *Volumina Legum*, t. VI, Petersburg 1860, s. 99; W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 2, Warszawa 1936, s. 164.

¹¹⁴ AGAD, APR, sygn. 438, s. 165.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem.

Kolejny dzień – 19 maja 1710 r. – to zapisy dotyczące wydatków związanych ze śmiercią podkanclerzego i przygotowywanym pogrzebem. Przybliżają one praktyki i zwyczaje pogrzebowe w XVIII w.¹¹⁷ W pierwszej kolejności zanotowano wydatki na msze święte w kościołach warszawskich, łącznie w dziewiętnastu świątyniach. Kupowano świece, materiały na ubrania, w tym dla Szczuczyny i dworzan, płótna do trumny. Płacono jałmużnę ubogim i „dziadom” pilnującym trumny, w tym na wódkę dla nich, ponadto za dodatkowe msze przy ciele zmarłego i „dzwonne przez dni dwa” oraz za przewóz ciała do Szczuczyna. Po śmierci uregulowano również nieopłacone wcześniej rachunki w aptekach, w tym w aptece królewskiej. W czerwcu, oprócz kwot i punktów świadczących o opłacaniu zasług różnym osobom zatrudnionym na dworze Szczuków, opłacono egzekwie w kościołach lubelskich¹¹⁸.

W księgach percepty i ekspensy dworu Szczuki widnieją różnorodne notatki. Dzięki systematycznym zapiskom uzyskuje się obraz dochodów i wydatków związanych z potrzebami majątku, dworu i ich właścicieli. Na podstawie odnotowanych rachunków można odtworzyć obraz dnia codziennego i świątecznego podkanclerzego i jego małżonki oraz dworzan, poznać bliżej ich otoczenie, zweryfikować informacje na temat podejmowanych przez nich działań. Dokładne określenie przeznaczenia wydatków oraz źródła dochodów przybliży także zwyczaje panujące na początku XVIII w., zajęcia i wyposażenia dworów. Informacji takich, jakie utrwalono w księgach percepty i ekspensy, trudno byłoby szukać w innych typach źródeł. Dzięki temu stanowią świadectwo ówczesnej codzienności, drobne, ale istotne z punktu widzenia badań nad życiem codziennym szlachty w dawnej Rzeczypospolitej.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Archiwum Potockich z Radzyna, sygn. 248; 437; 438; 440; 442.

Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 163; 163a.

Metryka Koronna, sygn. 217.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Akta miasta Radzyna, sygn. 1.

Źródła drukowane

Inwentarz miasta Radzyna i klucza radzyńskiego z roku 1742, wyd. J. Łosowski, Lublin–Radzyń Podlaski 2007.

Opracowania

Bartoszewicz J., *Stanisław Antoni Szczuka*, „Tygodnik Ilustrowany”, 16/1862, s. 16.

Czapska A., *Rozwój przestrzenny i architektura Szczuczyna od XVII do XIX w.*, „Rocznik Białostocki”, 1971, nr 10, s. 163-190.

Dydała J., *Król Stanisław Leszczyński w Toruniu w styczniu 1708 roku*, „Rocznik Toruński”, 20/1991, s. 241-252.

¹¹⁷ Wpisy w księdze ekspensy świadczyć mogą, że ceremonia związana z pogrzebem Stanisława Antoniego Szczuki wpisywała się w polską specyfikę, która nie tylko związana była z religijnością, ale również z zamiarem osiągnięcia niezwyklego splendoru. Zob. H. Osiecka-Samsonowicz, *Magia życia i śmierci w pogrzebowym Teatrum w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, w: *Oświecenie nieoświecone. Człowiek, natura i magia*, red. D. Kowalewska, A. Roćko, F. Wolański, Warszawa 2018, seria „Silva Rerum”, s. 115-126.

¹¹⁸ AGAD, APR, sygn. 438, s. 166-172.

- Dygdala J., „Nowe” doniesienia o pobycie króla Stanisława Leszczyńskiego na Kujawach i w Toruniu na przełomie 1707/1708 roku, „Rocznik Toruński”, 42/2015, s. 7-24.
- Dygdala J., Z Torunia do Wilna. Podróż króla Stanisława zimą 1708 roku, „Zapiski Historyczne”, 82/2017, z. 2, s. 85-99.
- Dygdala J., Życie codzienne na dworze biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego w połowie XVIII wieku w świetle ksiąg wydatków, w: *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Ročko, Warszawa 2005, s. 275-294.
- Geresz J., *Międzyrzec Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, Biała Podlaska–Międzyrzec Podlaski 1995.
- Gmiterek H., Aktywność gospodarcza Antoniego Szczuki w Lubelskiem na przełomie XVII-XVIII wieku, w: *Miedzy Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwiejskiego*, red. B. Roka, J. Maroń, Toruń 2006, s. 597-608.
- Grochowska I., *Stanisław Antoni Szczuka – jego działalność w ziemi wiskiej 1682-1710*, Warszawa 1989.
- Horoszkiewicz J., *Strój narodowy w Polsce*, Kraków 1900.
- Karpowicz M., *Architekci Warszawy w Szczuczynie na przełomie XVII-XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 3/1957, s. 218-250.
- Konopczyński W., *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 2, Warszawa 1936.
- Konopka M., *Stanisław Antoni Szczuka – dygnitarz i przyjaciel Jana III*, w: *Studia z dziejów epoki Jana III*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 726, Historia, t. 47, s. 211-219.
- Kowalik J., *Dobra ziemskie Radzyń. Historia majątku od XVIII do XX wieku*, Lublin 2005.
- Kicińska U., *Patronacka aktywność wdowy Konstancji Marianny z Potockich Szczukowej podkanclerzyny litewskiej*, w: *W kręgu patronatu kobiecego w XVII-XVIII wieku*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Penkała-Jastrzębska, A. Słaby, Kraków 2018, s. 221-237.
- Michałowska A., *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, „Kwartalnik Historyczny”, 102/1995, nr 3/4, s. 61-89.
- Lutostańska A., *Pałac w Radzynie Podlaskim. Etapy kształtowania się rezydencji na tle rozwoju przestrzennego miasta*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 22/1957, z. 3, s. 215-216.
- Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
- Osiecka-Samsonowicz H., *Magia życia i śmierci w pogrzebowym Teatrum w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, w: *Oświecenie nieoświecone. Człowiek, natura i magia*, red. D. Kowalewska, A. Ročko, F. Wolański, Warszawa 2018, seria „Silva Rerum”, s. 115-126.
- Oworuszko E., *Pozostałości księgozbioru Potockich z Radzyna w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, 12/2014, s. 61-95.
- Palkij H., *Szczuka Stanisław Antoni*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 47/3, Warszawa–Kraków 2011, s. 469-481.
- Popiołek B., *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków 2003.
- Popiołek B., *Kobieta zaradna. Konstancja Marianna z Potockich Szczukowa, podkanclerzyna litewska*, w: *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Ročko, M. Górka, Warszawa 2017, s. 21-40.
- Popiołek B., *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego w relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa 2020.
- Popiołek B., *Świat szlacheckiego dworu w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2021.
- Popiołek B., *Szlachecki dwór kobiety w świetle raptularzy domowych i rejestrów majątkowych z początku XVIII wieku na przykładzie dworu Teresy z Potockich Zamoyskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 69/2021, nr 4, s. 477-496.
- Popiołek B., *Rejestry gospodarcze i raptularze domowe – kobieca codzienność w dawnej Polsce*, https://www.wilanow-palac.pl/rejestry_gospodarcze_i_raptularze_domowe_kobieca_codziennosc_w_dawnej_polsce.html (dostęp 15.01.2024).

Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709), t. 1: Wyprawy do Saksonii i Litwy w latach 1706-1708. Listy królewskich sekretarzy Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Józefa Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2018.

Rolska-Boruch I., *Siedziby szlacheckie i magnackie na ziemiach zwanych Lubelszczyzną około roku 1500-1700*, Lublin 1999.

Sarnecki K., *Pamiętnik z czasów Jana Sobieskiego*, Wrocław 1958.

Siemion J., *Kościół pw. Imienia Najświętszej Maryi Panny – perła baroku polskiego w Szczuczynie*, Szczuczyn 2019.

Zielińska, *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688-1699*, „Kwartalnik Historyczny”, 111/2004, nr 3, s. 5-21.